

VU Research Portal

"Jac. van Ginneken en de signifische beweging"

Noordegraaf, J.

published in

Was ik er ooit eerder? Een bundel opstellen aangeboden aan Dr. H.A. Wage bij zijn afscheid van de School voor Taal- en Letterkunde

1980

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (1980). "Jac. van Ginneken en de signifische beweging". In S.A.J. van Faassen (Ed.), *Was ik er ooit eerder? Een bundel opstellen aangeboden aan Dr. H.A. Wage bij zijn afscheid van de School voor Taal- en Letterkunde* (pp. 41-61). Bzztoh.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Uit: *Was ik er ooit eerder? Een bundel opstellen aangeboden aan Dr H.A. Wage bij zijn afscheid van de School voor Taal- en Letterkunde*. Onder redactie van S.A.J. van Faassen. 's-Gravenhage: Bzztôh 1980, 41-61.
ISBN 9062910432

JAC. VAN GINNEKEN EN DE SIGNIFISCHE BEWEGING

Jan Noordegraaf

The Spoken Word: Flower of Evil?
Marshall McLuhan

Schrijvers van verschillend signatuur als Kloos, Ter Braak en ook Multatuli hebben zich, zoals bekend, bij tijd en wijle bezig gehouden met beschouwingen over het materiaal waarmee ze werkten: het woord, de taal, etc. Wellicht mede geïnspireerd door Multatuli heeft ook Frederik van Eeden zich al op 24-jarige leeftijd op kritische wijze met de taal bezig gehouden. Zijn activiteiten resulteerden in de *Redekunstige grondslag van verstandhouding* (1897) en leidden mede, weer jaren later, tot wat ik gemakshalve maar aanduid als de ‘signifische beweging’ in Nederland. En dat is het moment waarop de taalkundige Jac. van Ginneken (1877-1945) in beeld verschijnt. Gedurende een aantal jaren is hij namelijk betrokken geweest bij deze signifische beweging.¹

Over Jac. van Ginneken wordt met enige regelmaat in negatieve zin geschreven. Gerritsen c.s. constateerden dat hij één van die taalkundigen was, die vrouwentaal als ‘afwijken’ beschouwden. In 1978 werd het type wetenschappelijke verklaringen dat Van Ginneken hanteerde door enkele Utrechtse generativisten vanuit een door hen aangehangen wetenschapsopvatting in een ongunstig daglicht gesteld (Sturm & Kerstens 1978: 163-164). Een jaar later benaderde Pollmann kritisch een bedenkelijk aspect van het werk van Van Ginneken, zijn taalbiologie (cf. Pollmann 1979). Op deze en andere kanten van het taalkundig werk van Van Ginneken kan ik nu niet systematisch ingaan.

Wat ik wil opmerken is dat in officiële necrologieën met geen woord werd gerept over zijn activiteiten binnen de signifische beweging. Evenmin werd in beschouwingen gewijd aan de signfica meer dan incidenteel aandacht besteed aan de positie van Van Ginneken binnen deze stroming. Juist omdat de signifische [42] beweging voor het grootste deel gedragen werd door personen die ook afgezien van hun verdiensten met betrekking tot het probleem van taal en communicatie toch al ieder een aanspraak kunnen doen gelden op een bijzondere plaats in onze cultuurgeschiedenis, zoals Nuchelmans nog heeft opgemerkt, was het op z’n minst voor mezelf interessant om te bekijken, hoe het raakvlak er in het geval van Van Ginneken uit kwam te zien. Dat leidde tot een voorlopig overzicht – daarom voorlopig, omdat het niet goed mogelijk was in één slag in de gesignaleerde lacune te voorzien. Daarom kunnen diverse internationale verbindingslijnen naar modernere theorieën over taalhandelingen achterwege blijven. Het

¹ Het standaardwerk over de signfica in Nederland is het boek van Schmitz 1990. Voor een bruikbaar overzicht van wat de ‘signific’ of ‘psycho-linguistic movement in Holland’ is genoemd, kan men terecht bij J. van Nieuwstadt, ‘De Nederlandse signfica: een documentatie’ in *Kennis en Methode* 2 (1978), pp. 341-362; voor een eerste kennismaking met de signfica is Mannoury’s *Signifika. Een inleiding*, Den Haag 1949 geschikte lectuur. Verschillende aspecten zijn belicht in het significanummer van *Wijsgerig Perspectief* 20 (1979) 2.

procrustesbed van plaats en tijd is zoals altijd weer te krap bemeten gebleken.

Voor de huidige generatie neerlandici dient, denk ik, allereerst de vraag gesteld te worden: wie was Jacques van Ginneken? Drie dagen na het overlijden van Van Ginneken leverde Gerard Brom in de Nijmeegse aula een kritisch, maar nergens unfair in memoriam. Van Ginneken komt er naar voren als een naïef-ijdele man, een alleenheerser, die met vakgenoten botsen moest en hen al te vaak kwetste. Z'n gedrag in de Tweede Wereldoorlog is beslist merkwaardig te noemen. Om hem heen bleef een raadsel, moest Brom concluderen.

De uitwendige feiten liggen wat gemakkelijker. Toen Jacques van Ginneken in 1902 letteren ging studeren aan de Leidse universiteit, was hij al vijfentwintig jaar oud, geschoold op verschillende katholieke opleidingsinstituten. Zeven jaar eerder was hij ingetreden in de Sociëteit van Jezus. Toen z'n oversten, weinig onder de indruk van zijn exuberante, romantische verzen, hem hadden gezegd, zich toe te leggen op de taalkunde, werd hij er de 'geniaalste leerling van de geniale Uhlenbeck' (Heeroma 1967: 79). Op z'n dertigste promoveerde hij cum laude op de *Principes de linguistique psychologique. Essai de synthèse*. Voor een correct taxeren van de duur van Van Ginnekens Leidse periode merk ik op, dat zijn dissertatie een herziene versie was van de in de jaren 1904-1906 verschenen *Grondbeginselen van de psychologische taalwetenschap*. Het proefschrift plaatste hem 'met één slag onder de geleerden van [43] internationale naam' (Van Haeringen 1979: 11), voor Nederlandse verhoudingen betekende het, dat hij professorabel was.

Toen in 1915 de Leidse leerstoel Nederlandse taalkunde vrijkwam door het aftreden van Verdam, schijnt Van Ginneken tot de *papabiles* te hebben behoord; benoemd werd echter J.W. Muller. Luidruchtiger werd Van Ginneken betrokken bij de kwestie rond de opvolging van Jan te Winkel. Met diens emeritaat, in 1918, was aan de Amsterdamse universiteit de leerstoel Nederlands vrijgekomen. Over een splitsing van de leeropdracht in twee afzonderlijke professoraten was men het spoedig eens, over de te benoemen personen echter niet. Voor een leerstoel in de taalkunde was eerst De Vooy gepolst. Die had zelf voor de eer bedankt, maar had wel een warme aanbeveling voor Van Ginneken meegegeven. Inderdaad droegen curatoren en faculteit Van Ginneken ter benoeming aan de gemeenteraad voor. De zaak bleek echter nogal gevoelig te liggen.

Vanuit Jeruzalem gaf Jacob Israël de Haan als commentaar op de opvolgingskwestie: 'Van Ginneken staat bekend als anti-Joodsch en anti-socialistisch. Of hem dat in den Amsterdamschen Raad geen stemmetje kosten zal?' (Meijer 1967: 264). Hij had de Amsterdamse situatie goed ingeschat: in de gemeenteraad werd opgemerkt dat Van Ginneken 'blijkens het proefschrift van Jul. Leydesdorff, *Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche Volk* een uitgesproken anti-semiet is, hetwelk hem naar spreker's inzicht ongeschikt maakt voor benoeming' (Uitman 1968: 213-21).

Onder aanvoering van de socialist Kleerekoper stemde de Amsterdamse raad in de zomer van 1919 tegen de benoeming van Van Ginneken; F.A. Stoett werd de nieuwe hoogleraar Nederlandse taalkunde. Vier jaar later werd Van Ginneken hoogleraar te Nijmegen; deze functie vervulde hij tot zijn dood op 20 oktober 1945. Zijn signifiante activiteiten dateren overigens nog van voor zijn Nijmeegse tijd.

In stelling I bij z'n proefschrift poneerde Van Ginneken, dat de officiële indogermanistiek tot een 'eenzijdig positivisme' vervallen was. Als remedie beval hij aan, in de breedte, 'vergelijkende beoefening der niet-Indogermaanse talen', en, in de diepte 'studie der psychische oorzaken'. Zijn benadering betekende 'a complete rupture with the analysis of the 'Neo-grammatiker', [44] which had been purely

pragmatic and more or less atomic'.²

De kwart eeuw die voorafging aan Van Ginneken's Leidse jaren is wel 'The Age of Brugmann' genoemd. Hiermee wordt niet zozeer bedoeld op de Duitse taalgeleerde Brugmann als wel op de groep waarvan hij deel uitmaakte, de Neogrammatici, wier inzichten dat tijdperk hebben gedomineerd. Ze zijn bekend om hun these dat klankwetten 'ausnahmslos' werken, en behept met een natuurwetenschappelijke a priori. Vanaf 1875 wordt echter eveneens de reactie tegen de Duitse school duidelijker; gewezen kan worden op bijvoorbeeld de opvattingen van de Deen Madvig en de Amerikaan Whitney, die beiden beklemtoonden dat de taal geen mechanisme was, maar een menselijke institutie.³ In zijn *Essai de sémantique* (1897), door Van Eeden en De Haan beschouwd als een belangrijk taalkritisch werk, waarschuwt Bréal tegen een eenzijdige benadering van alleen de vormkant van de taal. Hij bestrijdt de gedachte dat de taal 'soit régi par des lois nécessaires et aveugles'. De belangstelling voor betekenis in de taalkunde past bij wat Nuchelmans signaleert voor de jaren rond de eeuwwisseling: een alom in het geestesleven zich verbreidende belangstelling voor betekenis.⁴

In 1915 schreef De Josselin de Jong dat twee factoren 'het onwrikbaar geloof aan de juistheid van de principes der 'junggrammatische' school, die tot in den jongsten tijd de methode der indogermanistiek hebben beheerscht, op bedenkelijke wijze aan het wankelen gebracht (hebben)'. Linguïsten als Van Ginneken's leermeester C.C. Uhlenbeck hadden betoogd, dat allerlei problemen in de Indogermanistiek onmogelijk konden worden opgelost door de vergelijkende studie van de betreffende taalgroep alleen. Uhlenbeck gewaagde in 1918 eens van 'de ijdelheid' van de leer 'die slechts op één taalstam gegrond was', de eenzijdige en ziellose leer der neogrammatici, die het gehele taalleven in klankwetten en analogie trachtten op te lossen. Waar zij grote dingen bereikt hebben, zegt hij, is dat 'ondanks, niet door hun methodologie'.⁵

Daarnaast heeft ook de taalpsychologie aan een wat afstandelijker houding bijgedragen. Allereerst moet dan genoemd worden het werk van Wilhelm Wundt, *Die Sprache* (1900). Van Ginneken nu kan in vrij grote mate Wundt's leerling heten, al stelt hij zich zeer [45] kritisch tegenover hem op. Kritisch inderdaad; in het werk van Wundt vindt Van Ginneken 'too much theory and too little fact'.⁶ Als Van Haeringen stelt dat Van Ginneken in één slag internationaal bekend raakte, kan daar direct aan worden toegevoegd, dat zijn werk 'niet onweersproken' is gebleven, zoals dat heet. De poging van Van Ginneken, taalverandering te vangen onder de vier wetten van het psychisch automatisme,⁷ 'muss aber,

² J. Wils, 'In memoriam Jacques van Ginneken' in Thomas A. Sebeok (ed.), *Portraits of linguists*, vol. 2, Bloomington-London 1966, p. 448.

³ Zie voor een overzicht van deze ontwikkelingen Hans Aarsleff, 'Bréal vs. Schleicher: Linguistics and philology during the latter half of the nineteenth century', in H. Hoenigswald (ed.), *The European background of American linguistics*, Dordrecht 1979, pp. 63-106.

⁴ Het is niet helemaal juist, wanneer M.C. van den Toorn in z'n *Nederlandse taalkunde*, Utrecht-Antwerpen 1973, p. 168 opmerkt, dat de term 'semantiek' voor betekenisleer door Bréal in 1897 werd geïntroduceerd. Deze term werd door hem al gemunt in zijn opstel 'Les lois intellectuelles du langage. Fragment de sémantique' uit 1883.

⁵ C.C. Uhlenbeck, 'Johan Frederik Casper Kern, 1833-1917' in *Jaarboek Koninklijke Akademie van Wetenschappen* 1917, Amsterdam 1918, p. 36.

⁶ Jac. van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique*, Amsterdam 1907, p. v.

⁷ Van Ginneken trachtte de gevolgen van elk der vier wetten na te sporen in de meest verschillende uitingen van de taal, d.w.z. hij ordende de linguïstische feiten in een vanuit de psychologie gegeven schema. Niet lang voor zijn

wie ich glaube auf Ablehnung stossen', aldus Delbrück, die Van Ginnekens psychologische categorieën vergelijkt met de Kantiaanse categorieën die in het begin van de negentiende eeuw op de taal werden toegepast.⁸ Evenmin kan Hermann Paul Van Ginneken volgen 'in dem Bestreben die Sprachenentwicklung aus wenigen allgemeinen Grundsätzen restlos abzuleiten'.⁹ Niet dat de neogrammatici afkerig waren van enige psychologie, maar hun Herbartiaanse, 'intellectualistische' psychologie verschilde nogal van de 'sensitivistische' van Van Ginneken, waar in het menselijk zieleleven aan het gevoelselement een belangrijke rol werd toegekend.

Dat laatste juist stuitte op weerstand bij de Amerikaan Sapir, die meende dat de taal zich vooral beweegt 'in the ideational or cognitive sphere', terwijl 'volition and emotion come in as distinctly secondary factors'. Daarom ook wijst Sapir de opvatting af van 'the brilliant Dutch writer, Jac. van Ginneken', als deze het 'prevailing cognitive character' van de taal ontkent.¹⁰ Krachtiger nog vegen Ogden en Richards de vloer aan met de 'extraordinary phantasies' van Van Ginneken, die volgens hen een wetenschappelijke benadering van het denken in de weg staan.¹¹

Dat een mentalistische taalpsychologie à la Wundt en Van Ginneken weinig invloed heeft gehad, kan men in verband brengen met het opkomend behaviorisme, een ontwikkeling die men goed kan aflezen aan de omwerking die Bloomfield biedt van zijn Wundtiaanse *Introduction to the Study of Language* van 1914: in *Language* (1933) meent hij 'that we can pursue the study of language without reference to any psychological doctrine'.¹²

De verdienste van Van Ginnekens dissertatie ligt wel hierin, dat hij de taalgeschiedenis op het tweede plan stellend het sprekende subject weer naar voren haalde en zo een bijdrage leverde tot de [46] emancipatie van andere benaderingswijzen van de taal dan de historische.

Inmiddels was Van Ginneken enkele jaren na zijn promotie de taal meer vanuit de sociologische hoek gaan benaderen. Antoine Meillet had in zijn vermaarde opstel *Comment les mots changent de sens* gesteld, dat 'le langage est donc éminemment un fait social'.¹³ Wanneer hij als opvolger van Bréal in 1906 zijn lessen opent, gewaagt deze leerling van De Saussure van de taal als een 'système où tout se tient' en een 'institution sociale'. Van Ginneken kende de geschriften van deze leidende Franse indogermanist. Het verwondert dan ook niet 'dat Van Ginneken zich bij zijn groots opgezette beschrijving van *De sociologische structuur der Nederlandsche taal* (1913-1914) vooral door Meillet geïnspireerd voelde', merkt Hagen op.¹⁴

dood erkende hij dan ook in plaats van psychologische taalkunde linguïstische psychologie bedreven te hebben; cf. A.J.J. de Witte, 'Een psychologische grammatica?' in *De Nieuwe Taalgids* 43 (1950), p. 4.

⁸ B. Delbrück, *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*, Leipzig⁶ 1919, p. 51.

⁹ Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle a.S. ⁵1920, p. vn.

¹⁰ E. Sapir, *Language*, New York z.j., p. 39.

¹¹ C.K. Ogden & I.A. Richards, *The meaning of meaning*, London ⁸1946, p. 50.

¹² G.A.M. van Kempen, 'Psychologie van de zinsbouw: een Wundtiaanse inleiding' in *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie* 34 (1979), pp. 534-535.

¹³ A. Meillet, 'Comment les mots changent de sens' in *Linguistique historique et linguistique générale* (1), Paris 1948, p. 230.

¹⁴ A. Hagen, 'Sociolinguïstiek en moedertaalonderwijs, I' in *Levende Talen* (1976), p. 276; Hagen doelt hiermee op Van Ginnekens *Handboek der Nederlandse taal*, waarvan het eerste deel deze ondertitel droeg.

Evenmin verwondert het, dat Meillet over Van Ginneken's *Handboek* schreef: 'le Père Van Ginneken a pris une heureuse initiative; toute grande description d'une langue devra procéder ainsi à l'avenir'.

Tot 1926 verdedigde Van Ginneken het standpunt dat klankveranderingen iets psychologisch waren. Daarna voegde hij eraan toe, dat sommige ervan berustten op erfelijkheid. Voor zijn geestesoog zag hij naast de wet van Grimm en de wet van Verner al een wet van Van Ginneken: 'Ja, ... als ik dàt op mijn naam kon krijgen'.¹⁵ Bewust teruggrijpend, 'naar Schleichers voorbeeld', op de biologie, meende hij:

dat achter en onder de psychologische techniek der klanktendenzen nog een biologische factor zich verschuilt, die het de moeite waard is te bespieden in zijn grillige en machtige voorkeur. (Jac. van Ginneken, *Zeker, voor een deel terug naar August Schleicher in Donum natalicium Schrijnen*, Nijmegen-Utrecht 1929, p. 22).

Ras en taal: deze 'nóg genialer' (Weijnen), maar gezien de tijdsomstandigheden nogal dubieuze periode (cf. Van der Stroom 1996) valt buiten ons kader. Aan Van Ginneken's lidmaatschap van de Signifische Kring is omstreeks 1924 een einde gekomen.

De opmerking van Wils (*Portraits of linguists*, p. 449). incalculerend, dat we Van Ginneken's 'psychologische' en 'sociologische' periode niet te scherp tegenover elkaar moeten afzetten, kunnen we wellicht toch zeggen dat Van Ginneken tijdens zijn signifische activiteiten in zijn 'sociologische' periode verkeerde.

Onder de indruk van de Eerste Wereldoorlog waren verschillende [47] mensen bijeen gekomen, die meenden de leugenachtige slogans, die in de oorlog gebruikt werden, te moeten bestrijden door wijsgerige reflectie. Zo stelde in 1915 J.D. Reiman Jr., themakelaar en theosoof, pogingen in het werk om tot een 'Hoogeschool van Universele Wijsheid' te komen. Van Eeden steunde aanvankelijk dit initiatief, maar na een aantal vergaderingen ontstond er in januari 1916 onenigheid tussen Van Eeden en Brouwer enerzijds en Reiman anderzijds. Een meerderheid volgde Reiman en dit leidde tot de oprichting van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort. Met de 'Amersfoortschen geest' en de autoritaire neigingen van Reiman hadden Brouwer en Van Eeden zich niet kunnen verenigen¹⁶ en ze besloten tot de stichting van een Internationale Akademie voor Praktische Wijsbegeerte en Sociologie.¹⁷

Daartoe riep Van Eeden in het najaar van 1917, hoofdzakelijk in samenwerking met L.E.J. Brouwer, en verder met o.a. Henri Borel, Jacob Israël de Haan en G. Mannoury¹⁸ een 'Internationaal Instituut voor Wijsbegeerte' te Amsterdam in het leven. Een vijftal jaren voerde het Instituut levendige besprekingen en het onderhield daarnaast een briefwisseling met buitenlandse denkers, zoals Martin

¹⁵ Gerard Brom, 'Pater Van Ginneken' in *Roeping* 31 (1955-1956), p. 279.

¹⁶ G. Kalff Jr., *Frederik van Eeden. Psychologie van den Tachtiger*, Groningen-Den Haag 1927, p. 383.

¹⁷ L.E.J. Brouwer, 'Synopsis of the signif movement in the Netherlands. Prospects of the signif movement' in *Synthese* 5 (1946), p. 201.

¹⁸ L.E.J. Brouwer (1881-1966) was vanaf 1912 hoogleraar te Amsterdam. Als grondlegger van de intuïtionistische wiskunde genoot hij al vrij jong internationale faam. Gerrit Mannoury (1867-1956) was ook wiskundige, maar geheel een autodidact, die om te controleren of hij de stof goed verwerkt had, een groot aantal M.O.-examens aflegde, soms meerdere per jaar. In 1929 werd hij door de Communistische Partij Holland geroyeerd als 'trotskist'.

Buber en Rabindranath Tagore. Doelstelling was tot een internationale Akademie te geraken, die het door de Duitser F. Tönnies geopperde denkbeeld van een internationale organisatie voor begripskritiek zou realiseren. Tönnies had in 1906 zijn *Philosophische Terminologie in psychologisch-soziologischer Ansicht* gepubliceerd, dat zijn aanleiding vond in de door Lady Welby in 1896 uitgeschreven prijsvraag omtrent 'The causes of the present obscurity and confusion in psychological and philosophical terminology, and the directions in which we may hope for efficient practical remedy'.

Als leden van de Akademie had men zich onder meer voorgesteld Fritz Mauthner, auteur van *Kritik der Sprache* (1901-1903), de wiskundige Giuseppe Peano, en ook Rabindranath Tagore, omdat, zo zegt Brouwer, 'his rhythm was in tune with the ultimate aim of the Academy'. Spoedig werd het duidelijk dat zelfs voor een constituerende vergadering van zo'n Akademie de financiële middelen ontbraken. Het enige dat overbleef, was voortzetting van het persoonlijk contact tussen de oprichters. Dat bracht hen [48] op 21 mei 1922, 'Op 't grasveld onder de kastanje te Walden', tot het oprichten van de 'Signifische Kring' met een meer bescheiden werkprogramma.

Ook deze kring, waar Van Ginneken als lid was toegetreden, heeft slechts enkele jaren bestaan. De leden kwamen regelmatig bijeen en de discussies bleken 'highly suggestive and instructive'. Mannoury hield er zorgvuldig aantekening van; een gefilterde neerslag van een deel van de besprekingen is te vinden in de *Signifische dialogen* (1939). Tot eind 1925 kwam men regelmatig bijeen. Maar Van Eedens leeftijd ging hem parten spelen. Van Ginneken leek soms gedesillusioneerd en gekwetst en trok zich tenslotte terug. Brouwers geloof in een collectieve benadering van de significante problematiek was nagenoeg verdwenen. Het was onvermijdelijk, 'the signific circle expired'. Alleen Mannoury bleef actief op dit gebied en naar later bleek, niet helemaal zonder resultaat.

In 1884 schrijft Frederik van Eeden aan Verwey naar aanleiding van diens opstel over dichtertelijke taal: 'Zelfs in een volkomen onbedorven taal heeft ieder woord zoveel betekenissen als er individuen bestaan'. Hij verwijt hem, dit niet overdacht te hebben, maar erkent dat hij zelf 'er nog slechts een pas verworven begrip' van heeft. Waar Verwey de nadruk legde op het klankkarakter van het woord, beklemtoonde Van Eeden juist het conventionele ervan: 'een woord is een *teeken* – een beknopte term'; hij gaat uit van de vaste zin waarvoor het woord een teken was. Taal is een hulpmiddel voor de uitdrukking, zij het een gebrekkig hulpmiddel. Deze wantrouwige houding tegenover de taal vinden we terug in allerlei opmerkingen, verspreid ook over het creatieve werk van Van Eeden.

Van 1893 tot 1897 werkte Van Eeden aan de *Redekunstige grondslag van verstandhouding*, met de bedoeling een 'onwankelbare grondslag' te scheppen voor communicatie, zodat misverstanden niet meer behoeften op te treden, en daarnaast een inleiding te schrijven voor zijn eigen literaire werk. Het denken van Van Eeden in dit opstel richt zich overigens nogal nadrukkelijk op geïsoleerde personen, op het Ik en het Zelf, zodat de 'verstandhouding' tussen de mensen wat uit het zicht raakt. Naast dit [49] egocentrisme valt in de *Grondslag* nog een gerichtheid te constateren op het statische, op 'dat wat niet verandert, niet wisselt, maar één is en één blijft, overal en altijd'. De *Redekunstige grondslag van verstandhouding* werd gepubliceerd in 1897, hetzelfde jaar waarin Bréal's *Essai de sémantique* verscheen. In hoeverre hij door Lady Welby beïnvloed is bij het schrijven van dit werk, kan ik niet zeggen. Van Eeden zelf zegt, dat het geschreven werd voordat hij de invloed van Welby onderging.¹⁹

In *De Amsterdammer* biedt hij in 1918 een bevattelijker overzicht van zijn denkbeelden op signifi- terrein. De taak van de signifi- is het, elk woord zorgvuldig te ontleden en te onderzoeken en de elementen ervan te analyseren. Slechts door deze 'subtiële werkzaamheid' is het mogelijk 'de ellende en

¹⁹ Met Victoria Welby heeft Van Eeden een twintigtal jaren in contact gestaan. De rol die zij gespeeld heeft wat de signifi- betreft lijkt mij voldoende bekend.

den rampspoed van onze tijden te bestrijden'. Hij herinnert aan wat Spitzer in z'n opstel 'Die Sprache als Kampfmittel' heeft geschreven naar aanleiding 'van den grooten oorlog' over de 'begriffs-verwirrende Funktion der Sprache'. Bij de ellende van deze tijd wordt een fatale rol gespeeld door onzuivere, onbepaalde woorden en termen. Voor vrede en broederschap is zuivere taal een eerste vereiste. Reiniging van de vergiftigde bron is geboden: in de 'waereld des Geestes' moet de significa bereiken wat op het gebied van de chirurgie al is bereikt.

In Frederik van Eeden ziet Mannoury 'de grondlegger van de beoefening der significatie wetenschap in Nederland'. Deze pionier, aldus Mannoury, is echter blind geweest voor de reactionaire kant die de significa ook bezit: 'onze gedachtewegen en onze daadwegen zijn ver uiteengegaan', moet hij constateren.²⁰

Door Van Eeden leerde ook Jacob Israël de Haan de significa van Lady Welby kennen. Van Eeden attendeerde hem op Welby's geschriften uit 1903 en 1911. Met Welby zelf heeft De Haan eenmaal gecorrespondeerd; op het punt naar Engeland te vertrekken bereikt hem het bericht van haar overlijden. Als hij in 1916 promoveert is Van Eeden zijn paranimf. Zijn proefschrift *Rechtskundige significa* handelt over de waarde van woorden als uitdrukkingsmiddelen, speciaal in de rechtswetenschap.

Als rechtskundig significus is De Haan zeer productief geweest, maar veel invloed heeft hij niet gehad. Al lokte zijn dissertatie [50] bij verschijnen veelal positieve reacties uit, nauwelijks drie jaren later worden zijn inzichten bijna volledig afgewezen. Veel had daartoe een opstel van C.G.N. de Vooys bijgedragen, dat de reputatie als taalkundige die De Haan onder juristen genoot, volledig vernietigde. De Haan streefde naar een logische vervolmaking van de rechtstaal — het ideaal is een volledig geformaliseerde taal. Zijn taalbeschouwing is een logische, in het proefschrift merkt hij daarover op:

Menig zielkundig taalkundige zal onze beschouwingen ten gunste van de logica in het spraakgebruik behoudzuchtig vinden en zelfs terugwerkend. Ik erken: tegenover sommige taalgeleerden is mijn beschouwing een verzet en een teruggang. Bijvoorbeeld tegen Dr. JAC. VAN GINNEKEN ...²¹

Het zijn juist de werken van Terwey en Den Hertog, waarover De Vooys vanuit een psychologische beschouwingwijze inmiddels de staf had gebroken, die De Haan 'bij dit onderzoek van veel nut waren'. In de *Rechtskundige significa* manifesteert zich een gespletenheid. Speelt bij De Haan enerzijds de gedachte, dat het taalteken arbitrair is, anderzijds komt een metafysische opvatting naar voren: er is een wezenlijke relatie tussen het teken en het betekende, het woord heeft deel aan het wezen van het betekende, het woord *is* het ding en daarmee is het macht over de werkelijkheid, drager van een magische substantie: 'Het wezen van het Woord is gelijk aan het wezen van het Ding, omdat het wezen van beiden het wezen van den Geest is.'²² De Haans gebiologeerd zijn door ambiguïteit, de kabbalistische trekken in het werk: dergelijke zaken schijnen de uitspraak te bevestigen dat er geen taalkritiek kan bestaan zonder een flinke

²⁰ G. Mannoury, 'Frederik van Eeden als significus' in *Liber amicorum Dr. Frederik van Eeden*, Amsterdam 1930, p. 93.

²¹ Jacob Israël de Haan, *Rechtskundige significa en haar toepassing op de begrippen: 'aansprakelijke, verantwoordelijke, toerekeningsvatbaar'*, Amsterdam 1916, p. 35; Bastiaan Willink meent overigens, dat De Haan Van Ginneken's taalpsychologie 'bijna geheel onderschrijft', cf. de inleiding op Frederik van Eeden, *Redekunstige grondslag van verstandhouding*, Utrecht-Antwerpen²1975, p. 23.

²² *Rechtskundige significa*, p. 15.

brok taal magie.

Een tekort van andere aard is, dat De Haan eraan voorbij zag, dat de ‘tyranny of words’ in laatste instantie berust op een tirannie van sociale, economische en culturele machtsverhoudingen. Hij blijkt weinig oog te hebben voor historische en sociale samenhangen²³ en dit punt wordt door De Vooy dankbaar aangegrepen om zijn kritiek op de rechtstaal als eenzijdig te karakteriseren en grotendeels te ontzenuwen.²⁴ [51]

Na het vertrek van De Haan in januari 1919 naar Palestina besloten Brouwer, Van Eeden en Mannoury een poging te ondernemen om de open plaats te doen innemen zo mogelijk door een ‘positief konfessioneel’ man, dit om de pluriformiteit te bewaren. Gelet op de doelstelling lag dit voor de hand. Waar ‘*signifische* studiën’ niet beperkt blijven tot algemene of bijzondere beschouwingen omtrent woordbetekenissen, maar zich voornamelijk richten op psychologische oorzaken en psychologische gevolgen van ‘taaldaden’, meende men dat deze studiën het beste door maatschappelijk en geestelijk verschillende geörienteerde deelnemers konden worden uitgevoerd.²⁵ Er werd contact gezocht met de ‘uit signifisch-philosophisch oogpunt zoo uiterst belangrijke katholieke denkwereld’.

Mannoury, vanaf 1903 privaat-docent en vanaf 1917 hoogleraar aan de Amsterdamse universiteit, trof daar de dominicaan J.V. de Groot (1848-1922) als bijzonder hoogleraar in de Thomistische wijsbegeerte. Van Eeden noteert op 7 december 1921 dat het zijn ‘goeroe’ De Groot is geweest, die tegen Van Ginneken zei: ‘Ga daar heen, naar die Significa groep, van Mannoury en v. E.’²⁶ Door bemiddeling van pater De Groot richtten Mannoury en de zijnen zich tot Van Ginneken, ‘die tot ons genoeg aan onze uitnodiging gehoor gaf.’²⁷

Zo vervoegde Jac. van Ginneken zich op maandagmorgen 8 november 1919 omstreeks elf uur ten huize van Mannoury aan de Amsterdamse Koninginneweg, teneinde de twintigste vergadering van het Instituut bij te wonen. Bij Van Eeden vinden we de volgende aantekening van 14 november 1919:

Maandag was ik bij ’t instituut, met Mannoury, Brouwer en Pater van Ginneken. De laatste sprak veel en goed en maakte een prettigen indruk.²⁸

Het onderwerp waarover Van Ginneken zo helder sprak, betrof de theologische signfica. Hij wees erop, dat de scholastieke wijsbegeerte aanknopingspunten had met de signifische gedachten en zich min of meer aansloot bij de door het Instituut voorgestane wijze van taalanalyse.²⁹ Daarnaast maakte Van Ginneken ook reserves kenbaar. Uit de geschriften van De Haan in het bijzonder had hij de indruk

²³ Van den Bergh 1964, p. 352.

²⁴ De Vooy 1925, p. 31.

²⁵ G. Mannoury, ‘In memoriam Jac. van Ginneken S.J.’ in *Synthese* 5 (1946), p. 36.

²⁶ Frederik van Eeden, *Dagboek 1878-1923*, Culenburg 1972, dl. 4, p. 1963.

²⁷ G. Mannoury 1946, p. 36.

²⁸ *Dagboek*, dl. 4, p. 1802.

²⁹ In 1930 schreef Brom: ‘De wel wat luidruchtige aangekondigde en omslachtig toegepaste Significa bedoelde weinig anders dan de scholastieke eis van scherpe bepaling voor iedere term, die bij een gedachtenwisseling moet gebruikt worden’, *Liber amicorum Dr. Frederik van Eeden*, p. 31.

gekregen, dat de oprichters van het Instituut door kunstmatige systematisering en aanvulling van de taal [52] een uitdrukkingswijze wilden scheppen, die ook de leek in het algemeen in staat zou stellen, zich zonder groot gevaar voor misverstand verstaanbaar te maken en zo een soort geestelijke overeenstemming tussen de mensen te bereiken. Welnu, tegenover zo'n streven stelde Van Ginneken zich sceptisch op; taalzuivering en taalsystematisering op het gebied van de wetenschap te bevorderen, leek hem wél een nuttige zaak.

Die ochtend maakte Van Ginneken op Frederik van Eeden 'een prettigen indruk'. De relatie tussen hen beiden krijgt nog een bijzonder cachet, als we ons realiseren, dat de apologet Van Ginneken ten opzichte van Van Eeden wellicht de meest effectieve vorm van apologetiek heeft beoefend, namelijk de conversie (G. Kalff Jr., *Psychologie van den Tachtiger*, p. 414). Na de tweede vergadering die Van Ginneken heeft bijgewoond, schrijft Van Eeden:

Van Ginneken is een geniaal, merkwaardig man, en zijn besliste aanvaarding van de katholieke hoofdleer en daarbij zijn bizondere intellect geven een indruk van rust en troost. Hij weet ten minste beeter wat hij zegt dan de anderen.³⁰

Tijdens sommige bijeenkomsten sprak Van Ginneken 'wel twee uren achtereen', maar wanneer de discussies een keer ontaarden in een wiskundig twistgesprek, en Van Eeden bekend, er niets meer van te begrijpen, troost hij zich ermee, dat ook Van Ginneken 'erkende er niets van begrepen te hebben'. Van Eeden vindt zijn katholieke gespreksgenoot als spreker 'schrander, energiek, innerlijk kalm. Beminnelijk, maar toch een weinig grof, als slecht opgevoed in vormelijken zin. Geen manieren – volgens Engelsch model'. Van Ginneken zegt soms 'veel dat mij niet smaakvol of tactvol lijkt'. Niettemin, als hij eens aan het noenmaal met 'groote wijding' spreekt, schrijft Van Eeden in zijn dagboek dat de tranen 'over mijn wangen liepen'.

In de jaren 1919 tot 1924 heeft Van Ginneken een vijftientigtal vergaderingen bijgewoond, die van het Instituut als gast, die van de Kring als lid. In de loop der jaren leek hij evenwel teleurgesteld en gekwetst 'and finally retired from the circle', zegt Brouwer.

Aan het begin en aan het einde van zijn taalkundige loopbaan treffen we bij Van Ginneken uitspraken aan over de taalkritiek. [53] In zijn *Grondbeginselen* noemt hij Van Eedens *Redekunstige grondslag*; op zeer veel punten is hij het ermee oneens, maar wel wil hij graag een aantal conclusies uit de eerste helft van de *Grondslag* onderschrijven. Uit zijn laatste geschrift, *Het mysterie der menselijke taal*, postuum uitgegeven in 1946, kies ik het volgende citaat:

De moderne significa vergist zich dus, als zij met voorbijzien van het vaak metaphorische traditioneele taalgebruik alle begripswoorden in definities wil vastleggen en den wetenschappelijken mensch wil verplichten alleen met die definities te opereeren. De intuïtie en het menselijk gesprek in liefdevolle invoeling gevoerd zullen ons zeker nader tot hetzelfde eendrachtige inzicht brengen dan een algebraïsche formule. De taal is ten slotte veel beter en dieper dan de algebra of een signaalcode.³¹

Al op de eerste bijeenkomst die hij bijwoonde, had hij soortgelijke reserves aan de dag gelegd ten aanzien van het streven van het Instituut. Een groot deel van de binnen het Instituut gevoerde

³⁰ *Dagboek*, dl. 4, p. 1807.

³¹ Jac. van Ginneken, *Het mysterie der menselijke taal*. Haarlem 1946, p. 31.

beraadslagingen had betrekking op de mogelijkheid een gemeenschappelijk beginselprogramma op te stellen, dat nu juist geen compromiskarakter mocht dragen.³² De als resultaat van vele besprekingen opgestelde beginselverklaring van de Signifische Kring, die door alle vier de leden ondertekend werd, moest dan ook gesecondeerd worden door een ‘bijzondere verklaring’, niet alleen van Van Ginneken, maar van elk der kringleden.

Van Ginneken blijkt het misverstand der taal meer in sociologische dan in psychologische richting te zoeken:

hij wijt het misverstand der mensen niet zoozeer aan de gebrekkigheid der taal zelf, als wel aan de heterogene bestanddeelen eener menschengroep, die zich van dezelfde taal bedient. Hij gelooft dus, dat de leden eener betrekkelijk kleine homogene menschengroep zich aan elkander door de groeptaal heel voldoende verstaanbaar kunnen maken; maar dat de kwaal van het misverstand pas verderfelijk wordt in de algemeene taal van heel groote los samenhangende groepen. En daaraan is, zoolang er geen intieme toenadering komt tusschen die groepen, ook heel weinig te doen ...³³

De beste remedie tegen het misverstand zou zijn een diepere eenheid van zulke groepen, en aan deze eenheid zou kunnen worden bijgedragen door ‘het taalgebruik vooral in den zin van [54] Apostel- en profetentaal’. Van Ginneken plaatst de signfica in een theologisch-sociologisch perspectief:

in de veiligheid van de vervulling der voorspelling omtrent den eenen schaapstal en den eenen herder, die volkomen met de sociologische verwachtingen overeenstemt; past het ons taaldeskundigen, nog buiten onze aposteltaak om, voortdurend de signifische middelen te overwegen, die van taalgebruikswege deze heerlijke ontwikkelingsmogelijkheden der maatschappij kunnen bevorderen.³⁴

Binnen de kring verschilt hij op diverse punten van mening met de andere leden. Ik noem er enkele. Waar Brouwer als taak der signfica onder meer ‘het scheppen van een nieuwe woordenschat’ ziet, stelt Van Ginneken, wanneer een ‘opzettelijke uitbreiding der taalmiddelen’ moest geschieden ‘aan de hand van bepaalde formules’, zich absoluut afwijzend op, voorzover het de verkeerstaal en de theologische taal betreft. Alleen op zuiver wetenschappelijk gebied kon hij zich er iets bij voorstellen, en wel voornamelijk op het gebied van de wiskunde. Niettemin zou ook daar al snel de grens bereikt worden van wat we ‘taal’ zouden kunnen noemen,

want om een verzameling algebraïsche formules als zodanig te erkennen, daar heb ik toch wel wat bezwaar tegen. Ik kan mij voorstellen dat men bij de opstelling van die formules er voor zorgt, in de opeenvolging der symbolen enige overeenkomst met de woordorde in de levende taal te leggen, maar het *essentiële* van die taal, namelijk de assertie ontbreekt aan de formule en maakt die tot een dood ding. De *assertie*, of, zoals ik dat graag noem: de realiteitsbenaming, is het merg van de taal en als zij die er aan

³² G. Mannoury 1946, p. 36.

³³ *Signifische dialogen* door L.E.J. Brouwer, Fred. van Eeden, Jac. van Ginneken S.J., G. Mannoury, Utrecht 1939, p. 12.

³⁴ *Signifische dialogen*, p. 13.

ontnemen, hebben wij bitter weinig kans, daardoor een dieper inzicht in de *betekenis* der taal te krijgen.

De formalistische methode acht Van Ginneken toepasbaar op een vrij smalle zone tussen de verkeerstaal en de eigenlijke wiskunde in. Als filoloog, zo verklaart hij, sta ik afwijzend tegenover pogingen tot min of meer kunstmatige verrijking onzer taalmiddelen. Vergelijk daarmee Mannoury's ingenomenheid met een kunsttaal als het Esperanto vanwege het feit dat 'alleen in deze taal de woordbetekenissen opzettelijk en weloverwogen gekozen zijn, en daarom een grotere stabiliteit en objectiviteit bezitten [55] dan de verstandhoudingsmiddelen van de natuurlijke talen'. Tegenover het wantrouwen dat Van Eeden koestert tegenover de taal, stelt Van Ginneken een duidelijk positievere houding. Brouwer ziet een taak voor de *significa* weggelegd in het opbouwen van een taal, die eerlijkheid mogelijk en onderkenbaar maakt. Maar, zegt Van Ginneken, die taal is er al, alleen wordt ze niet door allen verstaan. En daar is voor *significa* nog nuttig werk te doen. 'Maar jullie moet aan de andere kant niet overdrijven: de wereld is niet enkel misverstand en onverstand.' De mensentaal is gebrekkig en onvolkomen, maar:

waar onderling vertrouwen en gemeenschapsliefde heersen, stelt datzelfde gebrekkig hulpmiddel ons in staat, een mate van geestesgemeenschap en gevoelsmededeling te bereiken, die niet alleen aan onze dagelijkse, maar ook aan onze geestelijke behoeften volkomen beantwoordt. En dat is goddank de *regel* en het misverstaan *uitzondering*. En die regel van, naar menselijke maatstaf volkomen bevredigende, verstandhouding, geldt binnen iedere groep, die door gemeenschappelijke doeleinden en levensbeschouwing wordt bijeengehouden, en het misverstand heerst in hoofdzaak tussen de groepen onderling.³⁵

Van Ginneken ziet de taal dus goed functioneren, niet alleen bij het doen van de dagelijkse boodschappen, maar ook op het geestelijk vlak. Hij legt het accent op de groep waarbinnen de taal een bevredigende verstandhouding oplevert. Voorlopig houd ik het erop, dat juist deze gerichtheid een belangrijk onderliggend geschilpunt is geweest, dat leidde tot zijn uiteindelijk breken met de *Signifische Kring*. Door zijn activiteiten kwam er weer een ervaring in de kring, zegt Van Tricht. Heeft Van Ginneken medio 1922 nog plannen om een seminar te stichten voor *significa*, in 1924 haakt hij teleurgesteld af. Vergelijk zijn standpunt met dat van De Vooys: als deze in 1919 de kritiek van Jacob Israël de Haan als eenzijdig wraakt en voor het grootste deel afwijst, dan doet hij dat steunend op inzicht in de 'sociologische structuur' van de taal, d.w.z. expliciet refererend aan Van Ginneken's werk uit 1913-1914. Aan wie, zoals Van Ginneken, meent dat binnen de groep verstandhouding regel en misverstand *uitzondering* is, moet een voortdurend benadrukken van het misverstand wel als eenzijdig voorkomen. [56]

De bijeenkomsten van de Kring zijn in december 1925 gestaakt. De verscheidenheid van achtergrond waaruit de leden opereerden, zag Van Ginneken als voordeel. Gelijkgeminden plegen elkaar zonder de minste *significa* te verstaan, maar voor mensen die van elkaar gescheiden worden door kwesties van ideologie, godsdienst, etc. is begripskritiek nuttig en nodig. In de praktijk echter - men leze er de *Signifische dialogen* maar op na - deden de verschillen tussen de jezuïet Van Ginneken, de 'trotskist' Mannoury, de individualist Brouwer en een Van Eeden die juist in die jaren tot het katholicisme

³⁵ *Signifische dialogen*, pp. 61-62.

overging, elke poging tot gezamenlijk en opbouwend werk teniet.³⁶

In hoeverre speelden persoonlijke tegenstellingen? Gezien de karakterstructuur van Van Ginneken lijkt dat niet helemaal uitgesloten. Als er een vergadering van de Kring is waar ook Brouwer weer eens verschijnt, dan schaamt deze zich, omdat hij zijn vrienden had verwaarloosd. Naar mijn idee, schrijft Van Eeden, ‘was hij bang geweest te veel te worden opgedreeven, hij voelde ‘chauvinisme’ in Van Ginneken’.³⁷ Merk overigens op dat de onderlinge verhouding tussen de kringleden slechts zeer zelden ter sprake kwam.³⁸

Als belangrijk theoretisch verschilpunt heb ik gewezen op Van Ginneken's inzicht in de sociologische structuur van de taal. Dat houdt niet in, dat er taalkundig gezien geen andere bezwaren tegen de significa zouden zijn in te brengen.³⁹ Waar de significa de taal niet kritiseert, maar onderzoekt, wordt zij zelf tot taalkunde, en dat veronderstelt een bepaalde taaltheorie. En aan die taaltheorie schort nog wel het een en ander. Als bijvoorbeeld De Haan spreekt over de Sense, de Zin van een woord, bedoelt hij daarmee ‘de meest-letterlijke, oorspronkelijke betekenis’. Maar wat is nu de oorspronkelijke betekenis van een woord? De Haan wordt zo voor hetzelfde probleem gesteld als Multatuli, namelijk ‘hoe ver we moeten teruggaan’. Het heilloze is, dat men de ‘oorspronkelijke betekenis’ tot de eigenlijke, wezenlijke verklaart en meent dat het woord in kwestie die betekenis in wezen nog steeds heeft. Wie denkt de essentialia der dingen te kunnen aflezen aan de zogenaamde oorspronkelijke betekenissen, begeeft zich op een dwaalweg.

De Vooys heeft er ook op gewezen, dat het streven van De Haan [57] naar een één op één relatie tussen woord en begrip een buiten de maatschappelijke werkelijkheid gelegen ideaal is, want hoeveel woorden zou een taal dan niet moeten hebben? Polysemie is een gebrek én een deugd. Van Eeden had uitsluitend oog voor de negatieve kant ervan, vergelijk zijn opmerking uit 1918: ‘Hetzelfde woord heeft nooit dezelfde betekenis. Het is een ander ding, door een ander gesproken op anderen tijd, in ander verband.’ Zo'n uitspraak⁴⁰ is alleen mogelijk als het woord op een of andere manier z'n identiteit behoudt. En het identieke moet dan liggen in de klankvorm. Maar juist daar treden verschillen aan de dag, want een woord wordt iedere keer verschillend uitgesproken. Hoe kan men dan spreken van ‘hetzelfde’ woord? Maar deze consequentie heeft de taalkritiek nooit getrokken. Met betrekking tot de klankvorm bereikt ze een synthese die ze aan de betekenis onthoudt.⁴¹

De moraal is, dat het moeilijk is om een consequente taalkritiek te bedrijven. De consequente taalkritikus plaatst zich buiten de taal. Wat hem te doen staat, dat heeft Wittgenstein al eens gezegd: zwijgen.

Terugblikkend op het Instituut en de Kring vraagt Mannoury zich af:

³⁶ Bastiaan Willink 1975, p. 22.

³⁷ *Dagboek*, dl. 4, p. 2066.

³⁸ G. Mannoury (noot 37), p. 37.

³⁹ Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat ook andere taalkundigen, bijvoorbeeld Faddegon en Verschuur, aan de signifi sche bijeenkomsten hebben deelgenomen.

⁴⁰ Vergelijk hiermee wat Bertrand Russel in hetzelfde jaar schreef: ‘When one person uses a word, he does not mean by it the same thing as another person means by it. I have often heard it said that is a misfortune. That is a mistake’, *The philosophy of logical atomism*, 1918.

⁴¹ C.F.P. Stutterheim, ‘Signifique et linguistique’ in *Synthese* 6 (1947), p. 86.

is het wel 'worth while', bij dat alles nog een ogenblik stil te staan? Grootse plannen, zij zijn alle tijden door gesmeed, werelddhervormende idealen, zij zijn alle tijden door gekoesterd, en de plannenmakers en idealisten zijn verstorven en verstoven ... en de heugenis van hen is kort. 'Vanitas vanitatum!'⁴²

Relativist als hij is, voegt hij eraan toe:

En toch is geen woord zo ijdel en vergankelijk, of het hééft betekenis. Betekenis niet alleen voor wie het sprak of voor wie het vernam, maar betekenis ook voor wie het nooit zullen horen en er niettemin door zullen zijn bewogen in hun gedachtenleven.

En als een ijdel woord al zo'n betekenis heeft, hoe niet te meer een levend mens?[58]

Literatuur

Actes du premier congrès international de linguistes, à la Haye, du 10-15 Avril 1928. Leiden: A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij. (Reprint 1972, Nendeln/Liechtenstein: Kraus).

ter Braak, Menno

1949 'De arbeider in de taaltuin'. *Verzameld werk* 3, 524-526. Amsterdam: G.A. van Oorschot. (Oorspr. in *Forum. Maandschrift voor letteren en kunst*. 1 (1932): 398-400.).

ter Braak, Menno & E. Du Perron

1964 *Briefwisseling 1930-1940*. II. Amsterdam: G.A. van Oorschot.

Brom, Gerard

1919 'Van Ginneken niet Professor'. *De Beiaard* 4.2: 75-77.

1955 'Pater van Ginneken'. *Roeping*. 31: 273-288.

Brouwer, L.E.J. e.a.

1939 *Signifische Dialogen*. Utrecht: Bijleveld.

van Ginneken, Jac. [zie ook J. van Groenendaal]

1904-06 *Grondbeginselen der psychologische taalwetenschap*. 2 dln. Lier: Jozef van In & Cie. (Overdruk uit *Leuvense Bijdragen* 6 en 7).

1907 *Principes de linguistique psychologique. Essai synthétique*. Amsterdam: E. van der Vecht.

1911 'Het gevoel in taal en woordkunst'. *Leuvense Bijdragen* 9 (1910-1911), 265-356.

1913-14 *Handboek der Nederlandsche taal. De sociologische structuur der Nederlandsche taal*. 2 dln. Nijmegen: L.C.G. Malmberg.

1923a 'De skeletten der Indogermaansche talen'. *De nieuwe richting in de taalwetenschap*. Utrecht & Nijmegen: Dekker/V.d. Vegt & Van Leeuwen, 105-132.

1923b 'Taal en letterkunde zijn één'. In: Jac. van Ginneken, *De nieuwe richting in de*

⁴² G. Mannoury, *Nu en morgen. Signifische varia* in *Synthese* 4 (1939), p. 436.

- taalwetenschap. Utrecht en Nijmegen: Dekker en V.d. Vegt, 5-47. (oorspronkelijk 1913).
- 1917 *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden*. Nijmegen: L.C.G. Malmberg.
- 1918 Recensie van F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Genève 1916. *Indogermanisches Jahrbuch*. 5: 22-23.
- 1926 Aankondiging van F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*. 2e éd. Paris 1922. *Indogermanisches Jahrbuch*. 10: 37.
- 1932 'De cultuurschat der Nederlandsche taal'. *Onze Taal*. 1,5: 17-24.
- 1935 'Wat is taal?' *Onze Taaltuin*. 3: 265-275.
- 1936 'Het Woord. IV'. *Onze Taaltuin*. 5: 225-235.
- 1943 *De studie der Nederlandsche streektalen*. Amsterdam: Elsevier.
- 1946 *Het mysterie der menschelijke taal*. Haarlem: Bohn. (Haarlemse voordrachten, II.).
- 1954 *Drie Waterlandsche dialecten*. Deel I: Grammatica, phonologie, klankleer, bezorgd door A. Weijnen, Deel II: De structuur van de woordenschat, bezorgd door M. van den Hombergh-Pot. Alphen aan den Rijn: N. Samsom. (Publikaties van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders no. 18.).
- Göbel, Nel
- 1977 'Bibliografie van *Onze Taaltuin*'. *Utrecht Working Papers in Linguistics*. Nederlandse uitgave. 2: 51-83.
- Groenendaal, J. van [alias J. van Ginneken]
- 1903 'Psychologische taalwetenschap'. *Taal en Letteren*. 13: 408-424, 545-562.
- 1905 'Psychologische taalwetenschap'. *Taal en Letteren*. 15: 576-577.
- de Groot, A.W.
- 1960 'Een nieuwe Nederlandse syntaxis'. *Handelingen van het 26e Nederlanse Filologencongres*. Groningen: Wolters, 37-47.
- de Haan, Jacob Israël
- 1915 'Wetenschappelijk antisemitisme'. *De Joodsche Wachter*, 23 april 1915, 70-72.
- van Haeringen, C.B.
- 1979 *Herdenking van J.J.A. van Ginneken in Grammarie*, Utrecht²1979.
- Heeroma, K.H.
- 1968 *De Nijmeegse nederlandistiek in Sprekend als Nederlandist*, Den Haag 1968, p. 79.
- Hoogvliet, Jan Marius
- 1903 *Lingua. Een beknopt leer- en handboek van Algemeene en Nederlandsche taalkennis*. Amsterdam: S.L. van Looy.
- 1904 'Korte terechtwijzing naar aanleiding van de artikelen geteekend met Groenendaal'. *Taal en Letteren*. 14: 153-155.
- Kaiser, Louise
- 1968 *Een persoonlijke witboek*. Amsterdam, in eigen beheer.
- Manning, A. e.a. (red.)
- 1974 *Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973: Een documentenboek*. Bilthoven: Ambo.

- Mannoury, Gerrit
1946 'In memoriam Jac. van Ginneken S.J.'. *Synthese*. 5: 35-37.
- Meijer, Jaap
1967 *De zoon van een gazzen. Het leven van Jacob Israël de Haan, 1881-1924*, Amsterdam
- Ogden, C.K. & I.A. Richards
1946 *The meaning of meaning*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Eighth ed. (First ed. 1923).
- Pollmann, Thijs
1979 'Ook een fata morgana is werkelijkheid.' J. van Ginneken en de taalbiologie, Utrecht: Interne publicatie Instituut De Vooy, nr. 79-NE-10.
- Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences*. Amsterdam, 3-8 July 1932. Amsterdam, 1933.
- Rogier, L.J.
1974 'Terugblik'. Manning e.a. (red.), 15-47.
- Sapir, Edward
1921 *Language. An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace & Co. (Gebruikt is een latere herdruk).
- Sturm, Arie & Johan Kerstens
1978 'Over verklaren in de taalkunde'. *Nieuwe tegenstellingen op Nederlands taalgebied. Een bundel opstellen aangeboden aan Prof. Dr. B. van den Berg*. Onder redactie van P.C.A. van Putte & H.J. Verkuyl. Utrecht: Instituut De Vooy, 163-164.
- de Tollenaere, F.
1960 *Alfabetische of ideologische lexicografie?* Leiden: E.J. Brill. (Bijdragen tot de Nederlandse taal- en letterkunde.I.).
- van den Toorn, M.C.
1977 'De Nederlandse spraakkunst in de twintigste eeuw'. *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Onder redactie van D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets, 161-194. Den Bosch: Malmberg.
- Uhlenbeck, E.M.
1977 'Roman Jakobson and Dutch linguistics'. *Roman Jakobson: Echoes of his scholarship*. Ed. by Daniel Armstrong en C.H. van Schooneveld. Lisse: The Peter de Ridder Press, 485-502.
- Uitman, G.J.
1968 'De strijd om de opvolging van J. te Winkel'. *Levende Talen* 1968, 208-215, 281-286, 352-358.
1975 'De strijd om de opvolging van J. te Winkel. Naschrift II'. *Levende Talen* 1975, 259-260.
- Weisgeber, Leo
1931-32 Recensie van Ferdinand de Saussure, *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft* (1931). *Zeitschrift für deutsche Dialektforschung und Sprachgeschichte*. 8: 248-249.

Willink, Bastiaan

- 1975 'Inleiding'. *Redekunstige grondslag van verstandhouding*, door Frederik van Eeden. Tweede druk. Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum, 7-25.

Wils, Johannes

- 1966 'In Memoriam Jacques van Ginneken (21 April 1877 - 20 October 1945). *Portraits of Linguists. A biographical source book for the history of Western linguistics 1747-1963*. Ed. by Thomas E. Sebeok. Part II, 447-454. Bloomington & London: Indiana University Press. (Oorspr. in *Lingua*. 1 (1948): 133-139.

Wils, J.

- 1935 *De nominale klassificatie in de Afrikaanse negertalen*. Nijmegen: N.V. Uitgeversmaatschappij De Gelderlander.
- 1948 *Het teken in de taal*. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de algemene taalwetenschap aan de R.K. Universiteit te Nijmegen op vrijdag 19 november 1948. Nijmegen en Utrecht: Dekker & Van de Vegt.

de Witte, A.J.J.

- 1950 'Een psychologische grammatica?'. *De Nieuwe Taalgids*. 43: 1-9.
- 1951 'Ginneken, Jac. J.A. van'. *De Katholieke Encyclopaedie*. Tweede dr. Deel 11. Amsterdam-Antwerpen: Uitgevers Maatschappij Joost van den Vondel / Standaard-Boekhandel, kol. 825-826.